

HORTUS AMICORUM

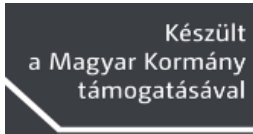
Köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére

Szerkesztette
BARTHA KATALIN ÁGNES
BIRÓ ANNAMÁRIA
DEMETER ZSUZSA
TAR GABRIELLA-NÓRA

Kolozsvár, 2017

A kötet megjelenését a Communitas Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

További támogatók:

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, tördelés

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

IDEA nyomda, Kolozsvár

Felelős vezető

NAGY PÉTER

A borítót Raul Ciosescu festményének felhasználásával Mohácsi László Árpád készítette.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hortus amicorum : köszöntőkötet Egyed Emese tiszteletére / szerkesztette: Bartha Katalin

Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra. - Cluj-Napoca :

Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017

ISBN 978-606-739-077-3

I. Bartha, Katalin Ágnes (ed.)

II. Biró, Annamária (ed.)

III. Demeter, Zsuzsa (ed.)

IV. Tar, Gabriella-Nóra (ed.)

82.09

TARTALOMJEGYZÉK

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ: Ünneünk van.....	9
Ouverture – Kolozsvár	
KIRÁLY LÁSZLÓ: <i>A parton álló örökkévalóság</i>	11
MARKÓ BÉLA: Én is szerettem Árkádiát.....	12
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN: Utazóvers.....	12
KARÁCSONYI ZSOLT: Trójai ősz.....	13
ANGI ISTVÁN: Aki magához engedi a szavakat.....	14
ANTAL BALÁZS: Iskola a határon túl.....	16
BÁNYAI ÉVA: Emlékképek a hátsó padból.....	22
KOMMER ERIKA: Levelek és sorok.....	23
LÁNG ORSOLYA: Így esett.....	24
LŐRINCZ GYÖRGY: Ébredés.....	25
MÁRTON EVELIN: Lost in You.....	30
SZÁNTAI JÁNOS: Elvarratlan.....	33
SZILASI LÁSZLÓ: [Előtörténet].....	36
BERSZÁN ISTVÁN: Szélbe írt dal.....	39
FEKETE VINCE: 6 haiku a hatvanéves Egyed Emese köszöntésére.....	39
SIRATÓ ILDIKÓ: Haiku-szorú Emesének.....	40
JUHOS-KISS JÁNOS: Csalódott szívünk.....	44
BALÁZS F. ATTILA: Énekel a fa.....	44
Puzzle.....	45
Kolozsvár.....	45
SZENKOVICS ENIKŐ: Franz Hodjak: Homokkal teli bőrönd.....	46
SZÓCS GÉZA: A Carbonaro-történetekből.....	49
GALUSKA LÁSZLÓ PÁL: Szerelmese.....	50
CSATA ADÉL: Egy nagyságos elmének költeményes szüleményei.....	61
KERTI JÓZSEF: „Egy szép elmének” verseiről.....	66
KÓNYA-HAMAR SÁNDOR: Kolozsvári orgona.....	72
A professzor asszony kérése.....	73
KISS ZSUZSÁNNA: Pillanatok.....	74
Pannon rejtély.....	75
SZILÁGYI ISTVÁN: <i>Versenyben a múltó idővel</i>	76

A középkortól a 19. századig

MARGÓCSY ISTVÁN: <i>Epistola ad humanissimam Dominam Professore</i>	79
EGYED PÉTER: Egy tanító költemény, szinte szózat	82
FARMATI ANNA: Mesterkedő költői játék	84
CORNELIUS ZEHETNER: „Vom Glanz erdrückt”	86
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Mindszenti Antal a Zrínyiekről	92
TÜSKÉS GÁBOR: Elbeszélő művészet és morális szemlélet Mikes Kelemen <i>Törökországi leveleiben</i> I.	98
BARICZ ÁGNES: Egy adat a <i>Mennyei tárház kultsa</i> 18. századi történetéhez	108
VOGEL ZSUZSA: Költészeti minta vagy közkinccs	114
SZÉLL ANITA: Heltai Gáspár magyarországi és erdélyi részleges „szemléje” 1879-től 2011-ig	122
RÁCZ EMESE: A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának katalógusai a 18. század derekán	131
KATONA TÜNDE–LATZKOVITS MIKLÓS: A harántoktáv alakú albumok poétikája (2.)	136
PAPP KLÁRA: „mint Phoenix porából ...”	149
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: Három episztola Sajnovics Jánoshoz.....	156
KÁNYÁDI ANDRÁS: Szerelmes földrajz, felvidéki stílusban	166
SIMONCSICS PÉTER: Bessenyei György alakja drámáinak tükrében	172
PENKE OLGA: Mi az irodalom?	176
LOKODI ÉVA-ILDIKÓ: Fekete János alteregója	184
BIRÓ ANNAMÁRIA: „A Levél pedig iratik és megyen első tűzzel”	190
SZILÁGYI MÁRTON: Egy Csokonai-adat értelmezhetőségéről	204
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc Barcsay Ábrahámról	208
DEBRECZENI ATTILA: Kazinczy versei Toldy Handbuchjában	214
RATHMANN JÁNOS: Goethe és Herder, a két „német Rousseau”	221
RATZKY RITA: Petőfi kötet szerkesztési elvei az 1847-ben megjelent <i>Összes költemények 1842–1846</i> című kötetében.....	225
LABÁDI GERGELY: Évnapok: visszaemlékezni, elmélkedni, ábrándozni	233
BILIBÓK RENÁTA: A napló időszerkezete	239
VARGA P. ILDIKÓ: Egy 19. századi finn feminista Magyarországon	244
KOZMA DEZSŐ: A két Wesselényi szellemi öröksége irodalmunkban	248
BERKI TÍMEA: A tanítványok barátja.....	257
EGYED ÁKOS: A bodosi almanemesítő	264
PAPP ATTILA ZSOLT: <i>A Milford-öböl felé</i>	269

Olvásónapló és kritika

LÁSZLÓ NOÉMI: <i>Emesének</i>	271
UNGVÁRI LÁSZLÓ ZSOLT: <i>Fabulae mystica</i>	273
SELYEM ZSUZSA: <i>Psyché</i> a kánonban	280
BANDI IRÉN: Az emlékezés körei Péterfy Gergely <i>Kitömött barbár</i> című regényében....	286
PIELDNER JUDIT: Az idegenség heterotópiái Péterfy Gergely <i>Kitömött barbár</i> című regényében.....	293
KOVÁCS FLÓRA: Patak és virág	298
KOKOLY ZSOLT: <i>A Sinistra</i> körzet jogi világa	304

DERÉKY PÁL: Heimito von Doderer a császárkor alkonyának bécsi hangulatáról és az összedőlt díszletek helyén épülő új világról.....	310
MOLNÁR BODROGI ENIKŐ: Nőiség, hit, szabadságvágy és korlátok.....	316
DEMETER ZSUZSA: „De hát a szabadsággal élni nem tudok”.....	322
TAPODI ZSUZSA: A kimondás bátorsága és az esztétikum vigasza.....	327
MOLNÁR VILMOS: <i>Mese a szemöldökről</i>	336

Színházak vonzásában

SZAKOLCZAY LAJOS: <i>Öt</i>	337
BODÓ MÁRTA: Színjátszás és nevelés Kolozsmonostoron	339
KILIÁN ISTVÁN: Magyarra fordított drámacímek és -adatok Marosvásárhelyről (1703–1761)	346
PAUL S. ULRICH: „Wenn Leute vom Theater reden, / Gedenken meiner selten sie”	361
TAR GABRIELLA-NÓRA: A 18. századi gyermekszínház feltáratlan forrásai	377
CZIBULA KATALIN: Szigethi Gyula Mihály vígjátékszerző munkásságáról.....	386
DEMETER JÚLIA: A vitézi játék hagyománya Katona József két korai drámájában.....	394
NAGY IMRE: A nyelv foglyai.....	399
BOÉR MÁTÉ: A Szerző nevet	408
GAJDÓ TAMÁS: „Ez a magyar játékszín, a legelső...”	413
BARTHA KATALIN ÁGNES: Társas viszonyok és Prielle Kornélia	419
KESZEG VILMOS: Élőképek tordai színpadokon (1900–1911).....	429
JANKÓ SZÉP YVETTE: Színház az egész... színház	447
BRÉDA FERENC: <i>Emlékemelvény Egyed Emesének</i>	451

Olvasatok a 20. századból

SZAJBÉLY MIHÁLY: <i>Csáth-apokrif</i>	453
BERNÁD ÁGOSTON ZÉNÓ: <i>Das Österreichische Biographische Lexikon 1815–1950</i>	457
BÍRÓ BÉLA: „Förtelmes volt és gyönyörű”	468
BERTHA ZOLTÁN: „Micsoda hazába küldtél élni Isten”	473
GAAL GYÖRGY: Az erdélyi nőnevelés első fellegvára: a „Dezserándó”.....	478
LÁNG GUSZTÁV: Dsida Jenő költészete mai szemmel	491
DÁVID GYULA: Az 1956-os forradalom napjai és a megtorlás évei Kolozsváron	497
CSEHY ZOLTÁN–POLGÁR ANIKÓ: A kombinatorikus szabadvers.....	511
BORSODI L. LÁSZLÓ: Átiratok átírása – maszk palimpszeszttel.....	526
POMOGÁTS BÉLA: Nemzeti integráció – nemzeti irodalom	532
BENŐ ATTILA: Versfordítás: a lehetlenség lehetőségei.....	536
KISS ENDRE: A dekonstrukció három pillére és a műelemzés lehetősége.....	541
BENDA MIHÁLY: „Egy szöveg, amely örömről szól, csak kevés lehet”	549
SERESTÉLY ZALÁN: Történetetlen istenek.....	554
FERENCZES ISTVÁN: <i>Sans mot dire</i>	560

Tabula gratulatoria	561
----------------------------------	-----

A harántoktáv alakú albumok poétikája (2.)

Jelen tanulmányunkat egy korábban német nyelven publikált dolgozatunk jelentősen átgyúrt, „továbbírt” verziójának szánjuk.¹ Az átdolgozásra elsősorban nem azért került sor, mert a 2001-es verzióban benne maradt egy súlyos hiba², hanem mert az emlékkönyvekbe való beírás poétikáját illetően egykor kifejtett elképzeléseinket a korábbinál lényegesen nagyobb forrásanyaggal tudtuk szembesíteni. Az *Inscriptiones Alborum Amicorum* folyamatosan bővülő adatbázisáról van szó, mely 2003 óta érhető el az interneten, s jelenleg több, mint 12.000 albumbejegyzés adatait tartalmazza.³ 2001-ben viszont még csak 400 autográffal gazdálkodtunk, melyeket (hungarika jellegű emlékkönyvi bejegyzések után kutatva) a weimari Herzogin Anna Amalia Bibliothek gyűjteményében találtuk.⁴ Ráadásul az azóta eltelt másfél évtizedben az albumokra irányuló érdeklődés igencsak megnőtt, jelentős mértékben az interneten elérhető különböző adatbázisok nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően. 2003-ban megjelent Werner Wilhelm Schnabel monográfiája, mely egyfajta mérföldkönek tekinthető az újabb kutatások történetében.⁵ E nagyszabású vállalkozás forrásbázisát az a gigantikus bejegyzésgyűjtemény képezte, melyet Schnabel maga is egy adatbázisban publikál.⁶ Az RAA jelenleg 24.000 emlékkönyv bibliográfiai leírását, valamint 210.000 bejegyzés adatait tartalmazza.⁷ Óriási segítséget jelent még, hogy a külföldi, elsősorban német könyvtárak sorra teszik elérhetővé a gyűjteményeikben található bejegyzések digitalizált változatait, nem ritkán az egyes bejegyzéseket is leíró metaadatok kíséretében. Az így hozzáférhetővé vált információk pedig lényegesen megkönnyítették az adatbázisunkba is felvett bejegyzések értelmezését.

Dolgozatunkban elsősorban harántoktáv alakú albumokkal fogunk foglalkozni, minthogy az albumhasználók körében ez a formátum rendkívül népszerű volt. Az ilyen „Stammbuchok” általában nem nyomtatott könyvek, előregyártott emblémák, idézetek nem befolyásolják a bejegyzőt. Egyszerű, kis méretű, eredetileg üres lapokból álló füzetekről lesz tehát szó, melyek jól elférnek a peregrinusok poggyászában, bármikor előkaphatók, ha használatukra alkalom adódik. A Grimm-szótár szerint külön gúnyos, argó kifejezés létezett az albumát mindig és mindenhová magával hurcoló albumtulajdonosok megjelölésére

¹ A mondott dolgozat: KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós, *Die Poetik der Stammbücher in Queroktav (Überlegungen anhand der Weimarer Stammbuchsammlung)* = „*swer sinen vriunt behaltet, daz ist lobelich*” Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag, Hrsg. v. Márta NAGY und László JÓNÁCSIK, Piliscsaba–Budapest, 2001, 289–301.

² A soproni Sigismund Christian Zech egyik 1749. szeptember 15-én Ulmban kelt bejegyzéséről tévesen azt állítottuk, hogy az Wilhelm Anton Sapper emlékkönyvében olvasható. A bejegyzéssel kapcsolatos okfejtéseink ebből adódóan értelmetlenek. Vö.: KATONA, LATZKOVITS, *i. m.*, 300–301.

³ Internetcím: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> DOI: 10.14232/iaa; a továbbiakban IAA.

⁴ A továbbiakban HAAB.

⁵ Werner Wilhelm SCHNABEL, *Das Stammbuch: Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Tübingen, De Gruyter, 2003 (Frühe Neuzeit, 78).

⁶ Repertorium Alborum Amicorum. Internetcím: <http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/>; a továbbiakban RAA.

⁷ Megjegyzendő, hogy az egyes bejegyzések leírásakor Schnabel egészen más munkamódszert követ, mint amit mi alkalmaztunk az IAA építése során. Az RAA adatai egyszerűen a szakirodalomból származnak, jobbra mindenféle kontroll nélkül. Autopszián alapuló adatközlésre persze ilyen nagy anyagmennyiség esetében nincs is mód.

(„Stammbuchreiter”), akik folyamatosan mindenkitől bejegyzéseket kunyeráltak.⁸ Olykor közeli hozzátartozóiktól, barátaiktól, olykor meg különböző hírességektől, akikkel sem korábban, sem később nem találkoztak soha. A Stammbuchok iránt különleges érdeklődést tanúsító Goethe *Faust*jában maga is megörökített egy ilyen jelenetet, melyben az egyetemre frissen érkezett diák albumába (Faust helyett) Mephistopheles jegyez be egy Vulgata-idézetet.⁹

Az egyes bejegyzések tehát esetenként igen eltérő apropóból születnek. Ami viszont többnyire közös bennük, az a pillanat megörökítésére való törekvés. Olyanok ezek az emlékkönyvek, mint manapság a fotóalbumok.¹⁰ Jellemző, hogy az egyik leggyakoribb album-típus a „peregrinációs album”. A nagy utazás, sokak életének egyetlen igazi utazása előtt az egyetemre készülő fiatalok beszerzik a tiszta, fehér lapokból álló könyvecskét, melyet a következő, s legtöbbször számára sorsdöntő néhány év során lehetőleg minél több értékes bejegyzéssel igyekeznek majd megtölteni. Ezekhez aztán különféle megjegyzéseket is fűznek (fotók hátoldalán lehet olvasni hasonlókat), mint például Újfalvi Imre, aki a 16–17. század fordulóján látogat el több nyugat-európai egyetemre.¹¹ E „szélgjegyzetek mindig ... utalnak az akkor szerzett ismerős foglalkozására, néhány esetben arra a helyre, ahol akkor járt ... két másik esetben a helyhez fűződő közelmúltbeli történelmi eseményre utal, egyszer ... tájélményre”.¹² A Stammbuchokról a 18. század elején disszertációt publikáló Michael Lilienthal említést tesz a franekeri orientalista, Jakob Rhenferd albumáról, melyet példaadó módon vezetettnek állít, minthogy Rhenferd a diákjaitól származó bejegyzések mellé az egykori peregrinus műveltségét, tanulmányait, magaviseletét és erkölceit illető jegyzeteket fűzött.¹³ A weimari gyűjtemény egy magyar szempontból is érdekes darabjának tulajdonosa, Johann Wolf a bejegyzések tíz százalékát annotálja utólag, jobbra az egykori bejegyző halálának dátumát jelezve.¹⁴

Néha persze az is előfordul, hogy a megörökített esemény (mondjuk egy véletlenszerű találkozás, egy diáktárhoz fűződő barátság) később teljesen átértékelődik. Ez történt Michael Schöllkopf esetében, aki wittenbergi diáktársától, a soproni Abraham Ägidius Dobnertől gyűjtött be egy bejegyzést.¹⁵ Dobner – rövid altdorfi és jénai diákoskodása után – alig néhány hónapja, 1712 áprilisában iratkozott be az egyetemre. Hithű lutheránus, egy

⁸ *Deutsches Wörterbuch* von Jacob und Wilhelm GRIMM, Bearbeitet von M. HEYNE, Br. CROME, H. MEYER, H. SEEDORF, Bd. 10., Abteilung II., Teil I., Leipzig, 1919, Spalte 648.

⁹ *Faust* I. 1869–2049.

¹⁰ A 18. századi emlékkönyvekben árnykép formájában gyakran ténylegesen is megtalálható a bejegyzők portréja, sőt, egyes albumok szabályos árnyképgyűjteménynek is tűnnek. A peregrinációja során két emlékkönyvet is vezető Berzeviczy Gergely pedig nem csupán albumaiban kedvelte az efféle képeket, de maga is profi árnyképkészítő lehetett. Vö.: Erika WAGNER, Ulrich JOOST, *Göttinger Profile zwischen Aufklärung und Romantik. 41 Silhouetten gesammelt von Georgius Franz von Berzeviczy in Göttingen 1784–1786*, Neustadt (Dosse), 2011. A kiadványról fontos recenziót publikált Rab Irén magyar és német nyelven is: Magyar Könyvszemle, 2014, 289–291. és H.Soz. Kult. (2015. 11. 17.) Internetcím: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-25126>

¹¹ Lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Oct. Lat. 150.

¹² KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 1969. (IX.) 3–46., 8.

¹³ Michael LILIENTHAL, *Schediasma Critico-Literarium De Philothecis Varioque earundem Usu et Abusu, vulgo von Stamm-Büchern*, Königsberg, 1712., 15. (Lilienthal dolgozatának hasonló kiadását ld.: *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*, Wolfenbütteler Forschungen, Bd. 11. München, 1981., 239–298.)

¹⁴ HAAB, Stb. 146. Wolf albuma az 1580 és 1594 közti másfél évtizedből őrzött meg különféle autográfokat. Érdekességét elsősorban az adja, hogy a szinte kivétel nélkül címerábrával ellátott bejegyzések jelentős része a magyarországi katolikus felsőpapság képviselőitől, illetve az azok környezetében tevékenykedő hivatalnokoktól származik. Sőt, a bejegyzők jobbra a katolicizmus jezsuitabarát, vallási szempontból meglehetősen türelmetlen hívei közé tartoznak.

¹⁵ IAA, 113. (HAAB, Stb. 57.)

évvel később a magiszteri címet is megszerzi.¹⁶ Az albumba 1712. június 20-án Augustinust idézve írt be. Schöllkopf később többszörösen áthúzta Dobner nevét, mely alá a következő megjegyzést biggyesztette: „*Deleatur Apostata.*” Időközben ugyanis Dobner katolikus hitre tért, sőt, 1719-től rendszeresen vitairatokat publikált a lutheránusok ellen,¹⁷ és Schöllkopf számára nyilván tűrhetetlen volt, hogy annyi becses autográf mellett albuma egy ilyen ember kézírását is megőrizze. Míg azonban egy fotóalbumból az egyes képek könnyűszerrel eltávolíthatók, vérmérséklettől függően akár össze is téphetők, addig az albumtulajdonosok keze ilyen esetekben meg van kötve, hisz a lap túloldalán olvasható bejegyzéshez ragaszkodnak.¹⁸ Nem marad más hátra, mint a satírozás ...

A bejegyzés mindig legalább két ember munkája. Egyrészt természetesen a bejegyzőé, másrészt viszont a tulajdonosé, aki egy adott pillanatot megörökítésre méltónak kiválaszt. A feladatot azonban ennél közelebből is meghatározza, ha mással nem, hát a felkínált album formátumával. Ha egy álló, mondjuk nyolcadrét alakú emlékkönyvbe – a tulajdonos kívánásának megfelelően – címereiket festik meg a bejegyzők, akkor a befestett ábra középpontja az oldal középpontjánál valamivel feljebb fog elhelyezkedni. A bejegyző szimbóluma így a címerábra fölött, egy viszonylag keskeny, vízszintes sávban lesz olvasható, a dedikáció és az aláírás pedig az ábra alatt, egy némileg szélesebb sávban. Ha az album tulajdonosa nem kifejezetten címerek gyűjtésére szakosodik, akkor több hely jut a szöveges részeknek, de a bejegyzők ilyenkor is természetes módon építkeznek „fölről lefelé”, tehát az oldalt láthatatlan vízszintes vonalakkal osztják eltérő méretű parcellákra, s a különböző szövegegységeket ilyen parcellákban helyezik el. Harántoktáv alakú albumok esetében ez a fajta „építkezés” nem működik, az oldal struktúrája a formátumból adódóan eleve másképp alakul.

Minthogy a bejegyzések eltérő funkciójú szövegrészekből épülnek fel, könnyűszerrel megoldható volt ezek funkció szerinti tényleges elkülönítése. A harántoktáv alakú albumok esetében például a keltezés és aláírás rendszeresen elkülönül, vagyis kerül más-más parcellába. Az aláírás (nem ritkán a származás és a foglalkozás pontos megjelölésével együtt) az oldal jobb alsó sarkában kap helyet, a keltezés ugyancsak alul, a bal alsó sarokban. Ha a bejegyző használ szimbólumot, akkor azt a keltezés fölött (vagy alatt) fogja elhelyezni, a dedikáció pedig szinte törvényszerűen a jobb oldalon, az aláírás fölött lesz olvasható. A bejegyzés „szövegtörzse” (többnyire ismert aforizma, idézet, ezek fordítása, parafrázisa stb.) ezen szerkezeti egységek fölött, az oldal legfelső, széles sávjában nyer elhelyezést.¹⁹ Természetesen a harántoktáv alakú albumok nem minden bejegyzése ilyen felépítésű, de ez a hármas tagolás valóban mintaértékű, s a két alsó, valamint az ezek fölött elhelyezkedő harmadik parcella feltöltésére is nagyjából az említett szerkezeti egységeket szokás használni. Hogy ezen szerkezeti egységek a bejegyző üzenetének közvetítése szempontjából valóban eltérő funkciójúak, az nyilvánvalóvá válik, ha egyazon személy több (különböző albumokban olvasható) bejegyzését is megvizsgáljuk.

¹⁶ A jénai egyetemre 1711-ben, a téli szemeszterben iratkozott be. MOKOS Gyula, *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*, Magyarországi tanulók külföldön 1, Bp., 1890, 37.

¹⁷ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* I–XIV, Bp., 1891–1914, II, 911–912.; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, Bp., 1977, 153.

¹⁸ Schöllkopf például a zsolnai Parvi András bejegyzéséhez (IAA, 107.), mely tehát az album 127v. oldalán olvasható.

¹⁹ Jelölésére (az IAA gyakorlatához is igazodva) az alábbiakban az „*inscriptio*” terminust fogjuk használni. (Schnabel korábban hivatkozott és valóban alapvető monográfiájában ugyanezt a szerkezeti egységet a „*Textteil*” kifejezés jelöli. Nála az „*Inskription*” terminus teljesen más értelemben fordul elő.)

A bejegyzők ugyanis a különböző parcellák feltöltésére részben mindig azonos szöveget használnak, vagyis a bejegyzések bizonyos elemi, többnyire semmiféle személyes („ad situationem”, „ad personam”) jelleggel nem rendelkeznek. Természetesen ilyen maga az aláírás, a szimbólum, de szinte mindig ilyen maga a dedikáció is. Az ajánlás hangneméből tehát csak nagyon ritkán, kivételes esetekben lehet következtetni bejegyző és albumtulajdonos egymáshoz való viszonyára, hisz a kötelezően használt szuperlatívuszok, előre kiszámított, udvariaskodó formulák eltakarják az egykori érzelmeket.

A soproni Németh Ádám 1764 szeptemberében Altdorfban jegyez be Elias Bauer albumába.²⁰ A jobb alsó parcellában, szabályosan elhelyezett dedikációja így hangzik:

„*Praenobilissimo, nec non Doctissimo Domino Albi hujus Possessori, Amico aestumatissimo cum voto omnigenae prosperitatis haec pauca in sempiternam sui memoriam apponere voluit.*”

Néhány nappal később, s ugyancsak Altdorfban Németh egy másik albumot vesz a kezébe.²¹ Ott olvasható dedikációja pedig szinte szóról szóra egyezik az imént idézettel:

„*Praenobilissimo, nec non Doctissimo Domino A(lbi) h(ujus) P(ossessori), Fautori et Amico prae ceteris aestumatissimo cum voto omnigenae prosperitatis his paucis memoriam sui enixe commendare pergit.*”

A Németh által használt dedikációs formulákat persze mások is alkalmazzák, a sort akár a végtelenségig folytathatnánk. Vagyis a jobb alsó parcellába kerülő szöveg általában alkalomsemleges, a bejegyző tulajdonoshoz szóló, „direkt” üzenetének közvetítése szempontjából semmiféle jelentősége nincs. Az oldal legszélesebb, felső sávját viszont mindig más és más szövegrészekkel szokás feltölteni, tehát a mondott üzenetet is ezen szövegrészeknek kell hordozniuk, például egy mindenki által jól ismert gnómának, egy Horatius-idézetnek vagy egy bibliai citátumnak. A bejegyzés azonban nem csak üzenet. Legalább ennyire ön-reprezentáció is egyben, és ilyen célokra – mint azt látni fogjuk – tulajdonképpen minden szerkezeti egysége felhasználható.

Az üzenet

A soproni Németh Ádám Elias Bauer albumában található, imént már említett bejegyzése jól illusztrálja a felső parcellában elhelyezett szöveg alkalomhoz kötött, személyes jellegét. A Németh által kiválasztott idézet így hangzik:

„*Q(u aestio): Cur moritur homo, cui crescit salvia in horto?*

R(esponsio): Contra vim mortis non est medicamen in hortis.”²²

E kérdés-felelet formában megfogalmazott bölcsesség természetesen idézet, ahogy általában az inscriptiók. Az étkezési tanácsokat, higiénés előírásokat megverselő *Regimen sanitatis Salernitanum* című tankölteményből való, egy praktikus céllal és elsősorban az orvoslás iránt érdeklődők számára készült középkori opusból.²³ Németh ugyan teológusnak tanult

²⁰ IAA, 77. (HAAB, Stb. 14.) Németh egyébként hibásan keltezte bejegyzését: „Altorfi Noricorum, d(ie) 14. Septembris MDCLXIV.” A római számokkal megadott évszámból tehát egy ‘C’ kimaradt. A soproni fiatalember mindazonáltal 1762. október 2-án immatrikulált Altdorfban. Ld.: TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789*, Bp., ELTE, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11), 76.

²¹ IAA, 161. (HAAB, Stb. 421.)

²² Kérdés: *Miért hal meg az ember, ha zsálya nő a kertjében?* / Válasz: *A halál ereje ellen nincs orvosság a kertben.*

²³ Első nyomtatott szövegkiadása (melyet később rengeteg, részben átdolgozott editio követett) 1480-ban jelent meg Velencében. A Németh által citált szöveghely: Caput LX. 1–2. Az IAA-ban egyébként jelenleg öt *Regiment* citáló bejegyzés található. Ezek kivétel nélkül a 18. század második feléből valók. Természetesen orvosok is idézik,

Altdorfban, az album tulajdonosa viszont orvosnak készült ugyanott – egy igen erős orvosi fakultással működő egyetemen –, s később valóban orvosi praxist is folytatott.²⁴ Hogy a teológusnak és orvosnak készülő két diák között miféle eszmecserek folytak, azt persze nem tudhatjuk. Ekkoriban azonban, tehát az orvoslás mai értelemben vett szaktudományává válásának időszakában egy orvos látásmódja már szakmájából adódóan is lényegesen különbözhetett egy teológusétól, ami természetes módon vezethetett különféle vitákhoz a két peregrinus (orvos és teológus) között. Németh „üzenete”, hogy ti. a halál ereje ellen nem használ semmiféle medicina, vélhetőleg efféle beszélgetésekre utal, sőt, a dolognak talán némi ironikus felhangja is van, tekintettel arra, hogy az általa használt citátum a *Regimen*ből származik.

A feladat tehát – egy unásig ismert gnómát úgy felhasználni, hogy az inscriptiónak épp ezáltal legyen személyes jellege – valójában nem feltétlenül könnyű. A felső parcellába kerülő szöveget ezért a bejegyzők gyakran két (vagy több, olykor kifejezetten sok) különálló egységre is osztják, s a bejegyzett citátumot gyakran követi a (sokszor valamiféle nyelvi leleményre építő) megfejtés. A Jakob Schultes albumába 1755. március 5-én bejegyző Perlaki Gábor is ezt a technikát alkalmazza.²⁵ Az inscriptio felső sávban olvasható szövege jól láthatóan kettős osztatú. Perlaki rögtön egy Cicerónak aposztrófált gnómával indít, ez a felső parcellába írt szöveg első egysége:

„*Non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem sibi vindicat patria, partem parentes, partem amici.*”

A kiválasztott szövegrészlet, miszerint „*nem kizárólag a saját örömeinkre születünk, de hazánk, szüleink és barátaink hasznára is*”, eleve kínálja magát az albumokban történő felhasználásra. Perlaki tehát bizonyos értelemben kényelmes megoldást választott. Másrészt viszont épp ellenkezőleg, nagyon nehezett. Tudniillik az általa citált közhely széles körű felhasználási lehetőségei miatt óriási népszerűségnek örvendett, hisz bármilyen helyzetben elsüthető volt, ha a barátság, hála, például mecénások iránt érzett hála érzésének kifejezése szükségessé vált.²⁶ Utóbbi illusztrálására az 1590-es évekből két olyan levelet idézünk, melyek a Thurzó-alapítvány egykori ösztöndíjasaitól származnak. E levelek szerzői egyetemi tanulmányokat folytattak Wittenbergben, s közben jelentéseket küldöztek mecénásukhoz, Lőcse városának tanácsához. A Perlaki által idézett gnómát mindketten alkalmazzák. Stephanus Xylander (a majdani püspök) egyenesen ezzel a közhellyel indítja 1592 februárjában keltezett levelét,²⁷ sőt, biztos, ami biztos alapon az egyik következő mondatban még a gnóma saját maga által írott, a lényegét hangsúlyozó parafrázisát is megadja: „*Quam pulcerrimam sententiam cum imis reponerem sensibus, atque magis accurate ruminarem, statui omni cura enitendum, ut, qui honestatem propositam haberem, ortum meum non solum parentibus, sed*

például Benedek János egy 1772-ben Désen kelt autográfjában. Vö.: IAA, 6074.

²⁴ Hans Henning-Konrad KRATZSCH, *Stammbücher aus der Zentralbibliothek der deutschen Klassik Weimar*, Ausstellungskatalog Schloß Burgk, Pirckheimer-Kabinett (Katalog 27), o.O., 1988, 47.

²⁵ IAA, 115. (HAAB, Stb 58.) Perlaki 1754-től tanult Helmstedtben. Személyéről ld.: PAYR Sándor, *A Perlakyak négyszázados ároni háza*, Bp., 1905, 37–43.; ZOVÁNYI, *i. m.*, 468. Perlaki saját albumában egyébként Jakob Schultestől nem található bejegyzés.

²⁶ Az IAA-ban feldolgozott bejegyzésekben ennek megfelelően (Perlakin kívül) eddig hétszer idézték: az erdélyi Georgius Thomae 1649-ben (IAA, 4304); a német Christian Johann Cochius 1717-ben (IAA, 3615); a szintén erdélyi Georg Schobell 1769-ben (IAA, 5666); a svájci Johann Rudolf Ulrich 1778-ban (IAA, 7665); Ürményi József 1781-ben (IAA, 8429); Rakovitz János 1787-ben (IAA, 2931); a neves német teológus és pedagógus, August Hermann Niemeyer szintén 1787-ben (IAA, 2900).

²⁷ *Lőcsei stipendiánsok és literátusok*, S. a. r. KATONA Tünde és LATZKOVITS Miklós, Szeged, 1990 (Fontes Rerum Scholasticarum II/I.), 144–145.

etiam patriae, quibuscunque possim rationibus, compensarem”.²⁸ Néhány évvel később, 1596-ban Daniel Tophan (Topfhan) szintén hasonló eljárást követ, s a gnómát ő is levele első mondatai közt elhelyezve idézi.²⁹

A Jakob Schultes albumába beíró Perlaki épp ezért volt nehéz helyzetben. Mert bár a gnóma barátságra történő hivatkozása elvben megkönnyíthette volna a felhasználást, a citátum túlzott népszerűsége mindenképpen a bejegyzés személyes, intim jellege ellen hatott. Perlaki a problémát zseniálisan oldotta meg. A felső parcellába írt második szövegegységben ugyanis egy játékos, akár virtuóznak is mondható verszetben magyarra fordítja, pontosabban parafrázálja az eredeti cicerói gnómát:

„Sasban	Sajáttyához	Sok s nagy a’	Szorgóság,
Csekély	Csókában is	Csunya a’	Csalárdság,
Hattyuban	Helyéhez	Hiv a’	Hajlandóság,
Van	Verébben	Verébhez	Való barátság,
Lehet mindezekben	Lelkem	Letzkét	Látni,
Tarsaság	Tabláját	Tekéntni s	Találni,
Ezekként kell	Elni	Egyess	Egben álni,
Szülénk	S hazánk	S társunk mellől el	Sem válni.”

Első pillantásra látszik, hogy a vers kompozíciójának legfőbb szervezőeleme (az akrosztichon és a három mezosztichon révén) az albumtulajdonos neve. Schultes nyilván nem tudott magyarul, de ezt természetesen ettől függetlenül is pontosan értette. A gnóma eredeti, latin változatáról bizton állítható, hogy az (népszerűsége okán) tényleges „ad personam” jelleggel kevésbé rendelkezhetett, ám a magyar nyelvű parafrázisról ugyanezt már nem lehet elmondani. És valószínű, hogy Schultes ezt is megértette.

Míg tehát az albumtulajdonosok nevének dedikációba történő beemelése (a dedikációkra jellemző beszédhelyzetnél fogva) többnyire semmiféle jelentőséggel sem bírt, addig ugyanez a megoldás az inscriptióban igen hatékonynak bizonyult. Az eljárás alkalmazható volt akkor is, ha valaki (szemben Perlakival) nem kívánt túl nagy energiát fordítani egy bejegyzésre. A legegyszerűbb megoldás a névcseré volt. Ehhez egy olyan idézet kellett, melyben eleve szerepelt egy megszólítás vagy legalábbis valamilyen személynév, verses idézetek esetében lehetőleg olyan, amelyik az albumtulajdonos nevével metrikai szempontból is harmonizált. Az Intze B. Sámuel albumába³⁰ 1785. júliusában Pesten beíró joghallgató, Georg Miller egy Albrecht von Haller-költeményt választott erre a célra, s az általa citált, sztoikus életbölcsestét közvetítő sorok közül az egyikben az ott eredetileg szereplő „Damon” nevet az „I - -” formulára cserélte, amely természetesen Intze nevét helyettesíti.³¹ Szabó Pál egy 1779-es leideni inscriptiójában, mely Katona Imre albumában olvasható, Jacobus Pontanus

²⁸ A Perlaki és a lőcsei ösztöndíjasok által felhasznált gnóma általuk idézett formájában egyébként nem Cicerótól származik. Cicero a *De officiis* szövegében maga is Platónra hivatkozik, ráadásul csupán a hazát és a barátokat emlegetve, mint akik életünk egy részére igényt tartanak, *De officiis* I. 7. 22. Platón az, aki Archütaszhoz írt, 9. levelében (amit ma különben már nem sorolnak a hiteles Platón-levelek közé) a haza és a barátok mellett eredetileg a szülőkről is beszél. A Platón és Cicerót egyaránt emlegető Xylander egyébként bővebben idézi Cicerót, mint Perlaki, s levelébe folytatólagosan beépíti a *De officiis* következő mondatát is, jöllehet a sztoikusokra – szemben Ciceróval – már nem utal.

²⁹ *Lőcsei stipendiánsok, i. m.*, 185–187. Platónra Tophan is utal.

³⁰ IAA, 9108. (Biblioteca Universitara Lucian Blaga, MS 668.) Vö.: SZABÓ Miklós, SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998., 1839.

³¹ Vö.: Albrecht von HALLER, *Die Tugend*, 41–48. Az ominózus sor eredetileg: „Drum, o Damon! gehs mir nicht nach Willen”.

egyik elégiáját citálja hasonló módon.³² Bejegyzésében a „*Candide mi, pereant ...*” kezdetű sor legelején változtat csupán, így: „*Katona mi, pereant ...*”.³³ Ha az album tulajdonosának neve „beszélő név”, akkor eleve tálcán kínálja magát a lehetőség. Így aztán az Erasmus *Adagiájában* is szereplő „*piscator ictus sapit*” szentenciát ketten is idézik a peregrinációjára készülő Johannes Piscator (Johann Fischer) albumában.³⁴ Egyszer önálló inscriptióként, mindenféle forráshivatkozás és magyarázat nélkül,³⁵ egyszer viszont egy három részből álló, bonyolultabb szerkezetbe illesztve, melyből az is kiderül, hogy a Piscatorra váró megpróbáltatások a tervezett tanulmányúttal függenek össze („*si ictus non esset, exul non esset*”).³⁶ Christian Serpilius egy evangéliumi idézetben fedezi fel Piscator nevét („*Venite post me, et faciam vos fieri Piscatores hominum*”),³⁷ Johannes Burius viszont már nem is halászokról, hanem halakról beszél, nevezetesen egy Ovidiustól kölcsönzött és némileg át is alakított részletben („*Semper Tibi pendeat hamus, / Quo non sperabis littore, piscis erit!*”), s biztosak lehetünk benne, hogy ez esetben sem függetlenül a „Piscator” szó jelentésétől.³⁸

A tulajdonos nevének kiemelésére igen kézenfekvő eszköz volt még az anagrammagyártás is, úgyhogy egy-egy emlékkönyvben olykor több ilyen jellegű inscriptio is olvasható, hol igényesebb, hol kevésbé igényes kivitelben. A Michael Corvinus albumába bejegyző altonai lelkész, Joannes Arcerius például egy bonyolult (tehát gondosan megtervezett) kompozíció utolsó elemeként virtuóz megoldással rukkolt elő:³⁹

Anagramma:

כֶּזַי

VNVM HIC SIC ORA

Arcerius anagrammája elegáns módon eleve kétnyelvű. A ’Michael Corvinus’ névalak összes betűjét felhasználja, persze mindegyiket csak egyszer, s ezekből úgy szerkeszt a megelőző inscriptio-részre reflektáló értelmes frázist, hogy újabb betűket természetesen nem iktat a szövegbe. Előbb a keresztnév utolsó szótagja önállósul, belőle lesz az ’Isten(t)’ jelentésű héber szó (כֶּזַי = ’Él’), majd a többi betűből alkot egy latin mondatot. A frázis jelentése (’így imádd itt az egyetlen Istent’) nyilvánvalóan a megelőző zsoltárrészletre utal.⁴⁰ Az Arceriestől idézetnél sokkal kevésbé invenciózus a Teleki Pál albumában olvasható három anagramma, jóllehet olyan bejegyzésekben találkozhatunk velük, melyek megtervezésekor a bejegyzők szintén nem spóroltak az idővel. Pósházi István 1697-es utrechti autográfjában négyes osztatú (héber és latin nyelvű) inscriptio olvasható,⁴¹ Gyöngyösi Árva Pál pár héttel korábban keltezett franekeri bejegyzésében viszont tizenhárom önálló inscriptio-részt láthatunk

³² IAA, 5430. (OSZK, Oct. Lat. 112.) Katonához ld.: SZABÓ, SZÖGI, *i. m.*, 1988. Szabóhoz: SZABÓ, SZÖGI, *i. m.*, 3854.

³³ Jacobus PONTANUS, *Tyrocinium poeticum*, Elegiarum liber secundus, XXI., 65.

³⁴ OSZK, Oct. Lat. 1236. Piscatorhoz ld. WIX Györgyné, *Régi magyarországi szerzők (RMSz) I. A kezdetektől 1700-ig*, Bp., OSZK, 2007, 249. Vö.: ERASMUS, *Adagia*, 1. 1. 29.

³⁵ IAA, 6413.

³⁶ Daniel Parschitius 1692-es körmöcbányai bejegyzéséről van szó (IAA, 8575.).

³⁷ IAA, 6403. A citált hely: Máté 4.19. Serpiliushoz ld. ZOVÁNYI, *i. m.*, 541.

³⁸ IAA, 6392. Az ovidiusi eredeti pontosan így hangzik: „*Semper tibi pendeat hamus: / Quo minime credas gurgite, piscis erit.*” (OVIDIUS, *Ars amandi*, III. 425–426.)

³⁹ Az inscriptio négy részből áll. Ld.: IAA, 9616. (OSZK, Oct. Lat. 114.) A bejegyzés értelmezésében nyújtott segítségért Sajó Györgyöt illeti köszönet.

⁴⁰ A 27. (26.) zsoltár héberül idézett 4. verséről van szó (az első négy szóról = ’egyet kérek az Úrtól’), illetve a mondott zsoltársorban ezt követően megfogalmazott kérésről.

⁴¹ IAA, 1809. (OSZK, Duod. Lat. 168.)

(például Senecától, Claudianustól, Persiustól és John Owentől származó idézeteket),⁴² ami önmagában véve is fura. Utóbbi ezért lett kétoldalas, ami szintén szokatlan, de szokatlanul hosszú mindkét dedikáció is. Ezekben hemzsegnek a magasztos kifejezések, s mindkettőben szóba kerül az ifjú báró (valójában már gróf) apja, a nagyhatalmú erdélyi kancellár, az immár hét éve halott Teleki Mihály is. Jól látható, hogy mind Pósházi, mind Gyöngyösi Árva nagy energiákat mozgósítottak a hódolat kifejezésére, de a dolgot (talán éppen ezért) mégsem sikerült igazán elegánsan megoldaniuk. Az anagrammák mindkét bejegyzésben kiemelt helyen, az inscriptio-sorozat végén állnak. Pósházi a „PAULUS TELECHI BARO” kifejezésből négy szót rak össze („I-PULCHER-ALTUS-ORBE”),⁴³ de az egyik „A” helyett „R” került az anagrammába, amire különben maga is felhívja a figyelmet („a pro r posito”). Gyöngyösi Árva két anagrammát is ír a „Pavlvs Telecj” névalakra, ám megoldásai igencsak sutának tűnnek („Electus Pauli” és „Paulus Electi”).

Az ilyen esetekben a személyes, „ad personam” jelleg megteremtésében olykor nem is a konkrét üzenet, hanem a tulajdonos nevének inscriptióba történő beemelése kapja a főszerepet. Természetesen hasonló eredményre vezetett a titkosítás, tehát bizonyos közös, ugyanakkor a többiek számára rejtett tudás megidézése is. Ennek legextrémebb (és igazság szerint ritkán alkalmazott) változatában ténylegesen titkosírást használnak a bejegyzők, mint például „J. A. W.” Paul Schirmer albumában.⁴⁴ Nagyszébenben kelt, 1680-as bejegyzésének minden eleme, még az itt közölt monogram is kriptografikusan van lejegyezve,⁴⁵ ami a mondatot eleve egyfajta „intim” jelleggel ruhazza fel, tulajdonképpen annak ellenére, hogy J. A. W. inscriptiójában semmi eredetit nem közöl. A kétosztatú (latin és német nyelvű) szöveg első eleme például a „fide, sed cui, vide” szentencia, amit az 1650–1800 közti időszakból 22 alkalommal idéztek meg a bejegyzők az IAA-ban feldolgozott autográfokban. Számításaink szerint tehát minden ötödik-hatodik albumban legalább egyszer előkerül, pedig a szentencia különböző német nyelvű verzióival (pl. „trau, schau, wem”) egyáltalán nem kalkuláltunk. A Perlakinál megfigyelt mezosztichonokat itt egyszerűen a kriptografikus írásmód pótolja.

Az önreprezentáció

Mindebből persze az is kiderül, hogy mondjuk a „fide, sed cui, vide” szentenciát szintén inscriptióként használó erfurti orvos, Johann Paul Baumer⁴⁶ bejegyzésében hiába keresnénk ezt a személyességet. Baumer az erfurti egyetem professzoraként Majoros Dániel emlékkönyvében alkalmazta a gnómát, 1769. április 1-én.⁴⁷ Majoros hároméves peregrinációjának egyik állomásaként csak rövid ideig tartózkodott Erfurtban. Pre- és posztperegrinációs be-

⁴² IAA, 1802. (214r–214v.)

⁴³ E négy szó a bejegyzésben egy kétsoros verszetbe illesztve olvasható, mely az anagramma megfejtését (enodatio) adja. A mondott verszet: „Nobile ut est nomen, sic nobile porrigit omen./I, fies patrio Tu PULCHER et ALTUS in ORBE.”

⁴⁴ IAA, 7182. (Biblioteca Universitară Lucian Blaga, MS 675.) Az emlékkönyvben olvasható bejegyzések valójában öt különböző tulajdonoshoz szólnak, s részben más emlékkönyvekből másolták őket. Az itt említett Paul Schirmer talán az 1661–1717 között élt, családkönyvet író, szebeni Paul Schirmerrel azonos személy. Mindössze két bejegyzés szól hozzá. Vö.: SZABÓ András Péter, *A magyar Hallerek nemzetségekönyve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere*, Századok 2008, 897–942., 919.

⁴⁵ A szöveg megfejtéséért Vadai Istvánt illeti köszönet. Ld. még: IAA, 7181.

⁴⁶ Baumerről ld.: Consortium of European Research Libraries (CERL) Thesaurus, accessing the record of Europe's book heritage. Record Identifier, cnp00656501. <https://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp00656501> (Utolsó hozzáférés: 2017. 02. 15.)

⁴⁷ IAA, 5761. (OSZK, Oct. Lat. 110.)

jegyzéseket egyaránt tartalmazó albumában Benczur József, a pozsonyi evangélikus lyceum rektora 1768. április 6-án 'egyetemre siető ifúnak' („juueni ad academias deproperanti”) titulálja Majorost,⁴⁸ aki április 23-án valóban immatrikulált is Wittenbergben.⁴⁹ Emlékkönyvének első itteni bejegyzése 1769. február 20-án,⁵⁰ a második április 14-én került albumába,⁵¹ úgy azonban, hogy a köztes időben, tehát alig két hónap alatt Majorosnak minimum⁵² 24 további bejegyzést sikerült begyűjtenie. A mondott időszakban ugyanis (albumának tanúsága szerint) járt Erfurtban, Jénában és Lipcsében is. Emlékkönyvében öt Erfurtból keltezett autográf olvasható.⁵³ Ezeket három nap alatt, március 30. és április 1. között szerezte, április 3-án pedig már Jénában írnak be albumába. Az erfurti bejegyzők között van két teológiaszakos egyetemi hallgató (egyikük, Rasztoczký János, egyben honfitársa is),⁵⁴ a többiek az erfurti egyetem tanárai. Így az egyébként katolikus egyetem evangélikus teológiai karának professzora Johann Balthasar Schmidt,⁵⁵ továbbá Christian Löber, az orvosi fakultás oktatója, aki koszorús költői címet is viselt,⁵⁶ valamint a „fide, sed cui, vide” szentenciát citáló Baumer. Vélhető, hogy a három oktató nem ápolt különösebben bizalmas viszonyt az Erfurtban amúgy is csak rövid időt töltő Majorossal, ami meg is látszik az általuk használt inscripciókon. Általános bölcsességeket közvetítő, bármilyen helyzetben elsűthető gnómákról van szó csupán, melyek a lehető legegyszerűbb módon kerültek lejegyzésre az egyébként szabályosan megkomponált autográfokban.⁵⁷ Az ilyen (általunk „vak bejegyzésnek” nevezett) autográfok értékét pusztán a bejegyző személye garantálta. Jellemző, hogy Schmidt a „timor domini est initium sapientiae” zsoltáridézetet alkalmazza,⁵⁸ ami eddig 68 (!) esetben került elő az IAA-ban feldolgozott bejegyzésekben, gyakorlatilag tehát minden általunk vizsgált albumban legalább egyszer szerepel.⁵⁹

Nyilvánvaló, hogy a bejegyzések igen nagy hányadának esetében hasonló a helyzet, tekintettel arra, hogy az album tulajdonosával a bejegyzők gyakran nincsenek is tényleges kapcsolatban. Néha a nevét sem tudják. A Samuel Coellnberger épp most hivatkozott albumába beíró református püspök, Szőnyi Virág Mihály például az „N. N.” ('nomen nescio')

⁴⁸ IAA, 5737.

⁴⁹ Tar 2004., 3812.

⁵⁰ IAA, 5762. E bejegyzés vélhetőleg Klanitza Mártontól való. Azért csak vélhetőleg, mert a bejegyzést tartalmazó lap jobb alsó parcelláját (ez tartalmazta a dedikációt és az aláírást) utólag ollóval kivágták. A bejegyző személye ennek ellenére is megállapítható volt, elsősorban jelmondata és kézírásának jellegzetességei alapján. Vö.: IAA, 5632., 6982., 6955., 7967. Ily módon különben az orvostanhallgató Johann Christian Flitner (Flidtner) bejegyzése is sérült, mely a Klanitza-autográfot megőrző lap verso oldalán (122v.) olvasható (IAA, 6172.). Utóbbiból természetesen a bal alsó parcella hiányzik, mely minden bizonnyal a keltezési időt, helyet és az esetleges jelmondatot tartalmazta.

⁵¹ Az említett napon valójában ketten is bejegyeztek Majoros albumába. Ld.: IAA, 5719., 5782.

⁵² Az emlékkönyvben hét olyan bejegyzés is található, melyek sem keltezési időt, sem keltezési helyet nem tartalmaznak. Ld.: IAA, 5674., 5722., 5730., 5744., 5808., 6172., 7889.

⁵³ Könnyen elképzelhető, hogy Johann Christian Flitner bejegyzése is itt keletkezett, tekintettel arra, hogy 1768-tól Flitner az erfurti egyetem hallgatója volt. (Tar, *i. m.*, 2004, 150.) A sérült bejegyzésből azonban a keltezési hely hiányzik (vö.: 50. és 52. l. ábrák).

⁵⁴ IAA, 5724., 5804. Rasztoczkýhoz ld.: Tar, *i. m.*, 2004, 151., 3814.

⁵⁵ IAA, 5753. Vö.: Johann Georg MEUSEL, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller*, I–XV, Leipzig, 1802–1816, XII., 274.

⁵⁶ IAA, 6171. Vö.: John L. FLOOD, *Poets laureate in the Holy Roman Empire: A bio-bibliographical handbook*, I–IV., Berlin–New York, De Gruyter, 2006, III., 1164–1165.

⁵⁷ Löber bejegyzése némileg másképp értelmezendő, erről ld. alább.

⁵⁸ Ps. 111. (110.) 10.

⁵⁹ Samuel Coellnberger (OSZK, Oct. Lat. 111.), Perlaki Gábor (Evangélikus Országos Levéltár, VI. 76.) és Semián Mihály (Evangélikus Országos Könyvtár, R. 1023.) albumaiban például 4–4 alkalommal.

rövidítéssel helyettesíti Coellnberger nevét.⁶⁰ Csengeri P. Péter előbb „Stephano Bonyhai” nevére dedikálja egyik 1699-es kolozsvári bejegyzését, majd az áthúzott „Stephano” név-alak fölé beszurja a helyes „Georgio” alakot.⁶¹ Különösen nehéz helyzetben voltak azok, akik hírnevük vagy foglalkozásuk okán gyakran kényszerültek kézbe venni egy-egy albumot. Johann Salomo Semlertől hét bejegyzés található az IAA-ban, közülük hatban szó szerint ugyanaz az inscriptio olvasható.⁶² Abraham Calov nyolc bejegyzése közül hétben találtuk ismét csak szó szerint ugyanazt a rövid, héber nyelvű inscriptiót,⁶³ úgy azonban, hogy Johann Wohlmuth emlékkönyvébe beírt autográfjáról (mivel az album 1945-ben megsemmisült) kizárólag a szakirodalomból lehet tudni, s ott erről a kérdéstről nem esik szó.⁶⁴

Persze még ezek a bejegyzők is ügyelnek rá (a műfaji konvenciók mögé bújva, és széles körű felhasználási lehetőségekkel rendelkező citátumokat választva), hogy legalább imitálják üzenetük személyes jellegét, de az ilyen „vak bejegyzések” esetében (a dolog természetéből adódóan) mindez nem vehető komolyan. Számukra a bejegyzés inkább csak (ön)reprezentáció. Halmágyi István németországi utazása során ezért nemcsak azokról az alkalmakról számol be naplójában, mikor mások írtak be saját, azóta elveszett albumába, de közli azon bejegyzések szövegét is, melyeket ő vezetett be mások emlékkönyvébe.⁶⁵ Leírja a „Veterschin” úr számára általa citált sorokat Seneca *Octaviájából*,⁶⁶ közli a „Bolikeman” úrnak feljegyzett, Cicero *De officiis*éből való rövid részletet,⁶⁷ ahogy azt a Lucanus-idézetet is lemásolja, melyet egy „Sprengel nevű philosophiae magister” Stammbuchjába írt be Tübingenben.⁶⁸ Hasonló okokkal magyarázható, hogy már az 1580-as évektől kezdve megjelennek a ténylegesen albumokba került „stammbuchverseket” utólag megjelentető nyomtatványok. Ezekben az albumtulajdonosok-bejegyzők olykor a nekik dedikált bejegyzésekből közlik az inscriptiókat, olykor (Halmágyihoz hasonlóan) az általuk mások emlékkönyveibe beírt költeményeket publikálják.⁶⁹

Vélhetőleg Christian Löber imént említett bejegyzését is hasonló háttér előtt kell értelmeznünk, hisz az nyilvánvalóan ugyanolyan körülmények között került be Majoros albumába, mint másik két erfurti tanárkollégájának autográfja. Löber azonban ennek ellenére sem egy az IAA-ban közel hetvenszer azonosított bibliai citátummal lepte meg Majorost, hanem egy Albrecht von Haller-versrészlettel.⁷⁰ Az egy személyben orvos és „koszorús költő” Löber tehát egy olyan, még aktív szerzőt idéz, akit kortársai jelentős (Löbernél jóval jelentékenyebb) német költőként tartottak számon, s aki nem mellesleg maga is híres orvos és botanikus. Valószínű, hogy Löber választásában egyfajta reprezentációs szándék is tetten érhető.

⁶⁰ IAA, 5141. A dedikáció teljes szövege: „Egregio, Docto et benemerito Albi hujus Possessori, N. N. Benedictio(n)em divinam omnigenam adprecatur et sui amorem commendat.”

⁶¹ IAA, 499. (OSZK, Oct. Lat. 121.)

⁶² IAA, 7039., 8622., 6936., 2843., 11786., 6188.

⁶³ IAA, 6475., 4341., 6101., 4259., 10641., 1962., 8330.

⁶⁴ IAA, 10142. Az albumra vonatkozó legfontosabb irodalom: NÉMETH Sámuel, *A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781*, Sopron, Berzsenyi Dániel Ev. Líceum, 2007, 228–230. A további irodalmat ld.: IAA.

⁶⁵ HALMÁGYI István *Naplója németországi utazásáról és a göttingai egyetemről (1752–1753-ban)*, Közli SZÁDECZKY Lajos, *Magyar történelmi évkönyvek és naplók*, Bp., 1906 (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptorum, XXXVIII.), 459–615.

⁶⁶ Egészen pontosan a 472–475. sorokat. HALMÁGYI, *i. m.*, 492.

⁶⁷ *De officiis*, I. 67. HALMÁGYI, *i. m.*, 493.

⁶⁸ *Pharsalia*, IX. 402–404. HALMÁGYI, *i. m.*, 569.

⁶⁹ Erről és a műfaj 17. századi változásairól ld.: SCHNABEL, *i. m.*, 532–544.

⁷⁰ *Morgen-Gedanken*, 41–44.

Tény, hogy „a hírnevük vagy foglalkozásuk okán nehéz helyzetben lévők” sem feltétlenül alkalmazzák a Semler és Calov esetében bemutatott, a műfajjal kapcsolatban talán egyfajta fenntartást is kifejező technikát. Torkos József IAA-ban elérhető 18 bejegyzése mindenesetre igencsak reprezentatív kollekciót alkot.⁷¹ A bejegyzések tükrében Torkos tud latinul, görögül, héberül, szírül és koptul. Az avatatlan szem persze nem veszi észre, hogy kopt nyelvű bejegyzése igen nehezen értelmezhető, még a betűvetés tekintetében is bizonytalan szöveg. A furcsán megrajzolt betűk, a szokatlan tagolás egyértelműen arra utalnak, hogy Torkos enyhén szólva sem volt a kopt ábécé és nyelv professzionális ismerője.⁷² Mindazonáltal soha, egyetlen alkalommal sem használja kétszer ugyanazt az inscriptiót, sőt (legalábbis jelen állás szerint) ugyanabból a forrásból is többnyire csak egyszer idéz. Eddigi kivételek: kétszer (csak kétszer) citálja a Bibliát, különböző újszövetségi szöveghelyeket, de mindkét alkalommal szírül.⁷³ Kétszer idézi August Buchnert is (egyszer egy verses, egyszer egy prózai részletet),⁷⁴ valamint kétszer Kempistől a *De imitatione Christi* két különböző passzusát.⁷⁵ A többieket (még Luthert is) eddig csak egy-egy alkalommal sikerült azonosítanunk bejegyzéseiben.⁷⁶ A Talmudot természetesen héberül citálja,⁷⁷ Diogenész Laertioszt és Nazianzoszi Szent Gergelyt görögül,⁷⁸ a többieket (Seneca, Karthágói Szent Ciprián, Szent Jeromos, Joseph Justus Scaliger és Marcus Zuerius van Boxhorn) latinul.⁷⁹ Impozáns és további Torkos-bejegyzések előkerülése esetén nyilván bővíthető lista ez, melynek kapcsán Torkos nem egyszerűen a mondott szerzők ismeretéről tesz csak tanúságot, hanem igen látványosan arról is, hogy szövegeiket magabiztosan tudja újrahasznosítani.

Persze a bejegyzők önreprezentációjának is számtalanul sok technikája létezett. A talán legdirektebb módszernek az önidézet alkalmazását lehetne tekinteni, jóllehet erre jobbra csak az egyébként is publikáló értelmiségieknek volt lehetőségük, és ők is elég ritkán éltek vele, mindössze tizenöt alkalommal tudtunk ilyesmit tetten érni. Abraham Gotthelf Kästner IAA-ban feldolgozott négy bejegyzését illetően történetesen háromszor, amivel Kästner e téren abszolút rekordernek számít. Egyébiránt semmilyen módon nem jelzi, hogy az inscriptiókban önmagát citálja, minden alkalommal más-más költeményét.⁸⁰ A műveltség, a nyelvi találékonyság vagy például a nyelvismeret demonstrálása magától értetődő eszköznek számított. Az 1778-ban Katona Imre emlékkönyvébe bejegyző Manuel Morgappa a Bibliából idézve logikus módon használja a tamilt,⁸¹ tekintettel arra, hogy Ceylon szigetéről érkezett Leidenbe, ahol teológiát tanult.⁸² Hiob Ludolf a geéz újkori „felfedezőjeként” természetesen

⁷¹ Ténylegesen persze csak 17 bejegyzés szövegét ismerhetjük, hisz a csonkán fennmaradt Hajnóczy János Károly-féle album Torkos-autográfjáról kizárólag az (érdemi információkat jelen esetben nem közlő) szakirodalomból tudhatunk. Az emlékkönyv ma a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium tulajdona. Vö.: IAA, 11056., NÉMETH, *i. m.*, 245.

⁷² IAA, 254. Mindezt Hasznos Andreától és Sajó Tamástól tudjuk, akik a bejegyzés feldolgozásában voltak segítségünkre.

⁷³ Egyébként alig több, mint egy hónap különbséggel. Vö.: IAA, 4472., 11360.

⁷⁴ IAA, 2319., 9238.

⁷⁵ IAA, 5640., 3435.

⁷⁶ IAA, 5555.

⁷⁷ IAA, 9776.

⁷⁸ IAA, 6684., 7093.

⁷⁹ IAA, 2877., 6656., 2214., 7101., 5017.

⁸⁰ IAA, 9095., 7210., 8923.

⁸¹ IAA, 8020.

⁸² *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae 1575–1875: Accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*, Red. Guilielmus du RIEU, Den Haag, 1875, 1118.

geezül idézi a Bibliát,⁸³ Békési András viszont héber tudására büszke, jóllehet nyilvánvalóan kezdő hébertanuló. A szavakat tudniillik helytelen irányba, balról jobbra írja, míg a szavakon belüli betűirány helyes (jobbról balra halad), kivéve az utolsó előtti szónál, ahol ösztönösen balról jobbra ír.⁸⁴ Ephraim Pagett azonban talán már csak ironizál, amikor Újfalvi Imre emlékkönyvében 20 nyelven írja le a latin „vale” különböző megfelelőit.⁸⁵

De a bejegyzők nemcsak a tényleges üzenetet közvetítő inscriptiókban igyekeznek önmagukat megmutatni, hanem az ebből a szempontból semleges szerkezeti egységekben is. Így természetesen a jelmondatokban, melyeket (messzire nyúló heraldikai hagyományokhoz igazodva) gyakran rafinált rövidítésekkel „titkosítanak”, az albumtulajdonosokra bízva a megfejtést. Johann Heinrich Schelcz symboluma például így olvasható Johannes Fersius emlékkönyvében:⁸⁶

E. 3. ♥ J. E. W.

Az adott rövidítés legfurább eleme a második, nevezetesen a hármas szám. Ez németül 'dreí'-nak mondatik, mely hangsor viszont kísértetiesen emlékeztet a 'treu' szó hangzására. A jelmondat feloldása tehát (belekalkulálva a harmadik helyen álló piktogrammot is) így alakul:⁸⁷

E(in) T(reues) H(erz) J(st) E(hren) W(erth).

A bejegyzők előszeretettel használják fel saját nevüket is, nagyjából úgy, ahogy az albumtulajdonosokét, de a dolog ez esetben sem korlátozódik az inscriptióra. Igen gyakori jelmondat típus például az ún. symbolum onomasticum ('névrajtató jelmondat'), melynek lényege, hogy a jelmondatban bennfoglalt szavak kezdőbetűi kiadják a bejegyző monogramját. Az erdélyi Simon Engesser (Engster) azért választja ilyen célra a „Suos Excelsissimus Benigne Tuetur” mondatot, mert aláírásában a „Simon Engesser Bistricio Transylvanus” formulát használja.⁸⁸ A bejegyzők nevéből képzett anagrammák is sokszor kapnak fontos szerepet (ismét csak úgy, ahogy az albumtulajdonosok esetében, és ismét nem csak az inscriptióban). Pancratius Heinius jelmondata („O, Jesu, spes, via, vita, salus. Carni nihil.”) valójában az aláírásában használt névalakból képzett anagramma („Pancratius Heinius Olavia-Silesius”).⁸⁹ Pierre Poiret kettős osztatú inscriptiójának második elemeként két verssort másolt be Teleki Pál emlékkönyvébe („Turpi rupes esto, sceleri objice fortem: / Tuncque erit in te operans optima quaeque Deus”). Az első sor aláhúzással kiemelt szavai szintén anagrammaként értelmezendők, a 'Petrus Poiretus' névalakból, ami különben kizárólag Teleki kiegészítéseként olvasható az aláhúzott szavak fölött, mivel Poiret hagyományos módon nem szignálta bejegyzését, bár arra azért utalt, hogy nevét a mondott anagrammában rejtette el („Scriptoris votum et anagramma”).⁹⁰ Pont ugyanúgy, mint 1761-ben az oszgyáni rektor „Petrus Mulatáság” (vagyis Magulats Péter), aki aláírása helyett szintén egy anagrammát adott meg a szoká-

⁸³ IAA, 1827. Ludolfhoz és saját albumához ld.: Eva RAFFEL, Mechtild KELLERMANN, Futhark, *Gèez und andere Rätsel: Das Stammbuch des Äthiopisten Hiob Ludolf*, Studia Neophilologica. A Journal of Germanic and Romanic Philology, 23.11.2015., <http://www.tandfonline.com/eprint/D9zXKtW2VRvRyc7fzP2N/full> (letöltés ideje: 2017. 02. 15.)

⁸⁴ IAA, 433. Az észrevételt Boros Attilának köszönjük.

⁸⁵ IAA, 11994.

⁸⁶ IAA, 1601. (OSZK, Oct. Lat. 154.)

⁸⁷ A feloldáshoz ld.: Bernhard RAGOTZKY, *Sinnsprüche aus Stammbüchern von 1550–1650*, Vierteljahrsschrift für Wappen-, Siegel- und Familienkunde (27.) 1899, 388–429., 398.

⁸⁸ Gottfried Graf albumában (OSZK, Oct. Lat. 132.), IAA, 1525. Engesserről ld. SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum IV.), 2493.

⁸⁹ Michael Kretschmer albumában (OSZK, Oct. Lat. 129.), IAA, 2632.

⁹⁰ IAA, 1611.

szos helyen, vagyis a bal alsó parcellában.⁹¹ A nyelvi találékonyság fitogtatására olykor még a dátumozást is felhasználják egyesek. A Bonyhai Simon György albumába Franekerben beíró Martonfalvi Sámuel például „בֹּוֹ” (ejtsd: böő) keltezte bejegyzését. Egyrészt tehát szírül. A lejegyzett szó egyik jelentése a magyar ’imádkozik’ igével adható vissza. Vagyis Martonfalvi egyrészt imádkozik Franekerben, másrészt ezt 1702-ben teszi, tekintettel arra, hogy a szóban foglalt betűk számértékkel rendelkeznek, s ezek összege pont 1702.⁹²

Megállapítható, hogy a bejegyzők reprezentációs céljaik elérése érdekében gyakorlatilag az összes szerkezeti egységet, az összes parcellát felhasználják, személyes (vagy a személyeséget imitáló) üzeneteiket azonban elsősorban inscriptióként közlik. Goethe tehát a *Faust* korábban már említett jelenetében igen szellemesen fejezi ki a 16–18. századi albumhasználat egyik leglényegesebb sajátosságát. Mephistopheles a Faustot kereső egyetemi hallgató albumába ugyanis a következő Vulgata-idézetet jegyzi be: „Eritis sicut Deus scientes bonum et malum”.⁹³ Hogy az ember minden jónak és rossznak tudójává válhat, Istenhez hasonlósága, önmagában vonzó perspektíva. Az ördög persze itt a Bibliából idéz, ráadásul önmagától. Az ominózus szavakat ugyanis az első emberpárt megkísértő kígyó szájából kölcsönzi, a következmények ismeretesek. A régi emlékkönyvek bejegyzői ezt a nyelvet beszélik az albumokban, ki-ki saját tehetsége szerint.

Vagyis nem mindannyian ennyire sikeresen. Sokan határozottan nehezen birkóznak meg a feladattal, megoldásaik suták, kevésbé szellemesek. Mégsem olyanok azonban, mint az abszolút kívülállónak látszó Komodi Ferencé. Komodi „bejegyzése” August Ehrich albumában található, mely a 17. század harmincas éveiből őrzött meg jónéhány autográfot.⁹⁴ Ehrich egyébként albuma elejére verses kívánságlistát is illesztett, melyben egyrészt kijelenti, hogy viszonzásképpen a bejegyző albumát, ha van neki, kész saját kézjeggyével ellátni, másrészt kilátásba helyezi az albumban szereplő nevek jelenkori és eljövendő népszerűsítését („Dardurch sein Nahm in vielen Landt/Entstehet vnd wird weit bekandt,/Auch nach seim todt den posteris”). Az Ehrich emlékkönyve láttán minden bizonnyal bambán bámuló Komodi bejegyzéséből („En Franciskus Komodi attam nememet [!] eben az könniben az meli könniben sok fele neveu Irasok vadnak”) és a bejegyzéshez mellékelt rajzból (egy nagy sipkát viselő, fegyveres vagy talán sétatálcát tartó férfi igencsak ügyetlen rajza) teljes bizonyossággal kikövetkeztethető, hogy Komodi saját albummal nem rendelkezett. Ennek ellenére az is valószínű, hogy Ehrich mégis megtartotta ígértét. Komodi bejegyzését nyilván népszerűsítette, tudniillik mutogatta, harsányan röhögő barátainak.

⁹¹ IAA, 6204. BODOR István, *A Rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium története*, Rimaszombat, 1899, 82. Az anagramma megfejtésénél természetesen a ’Petrus’ keresztnévvel kell kalkulálni.

⁹² Mindezt Mércz Andrásról tudjuk. IAA, 525.

⁹³ Genesis 3. 5.

⁹⁴ IAA, 76. (HAAB, Stb. 474.)